

Thesaurus to łacińskie określenie słowa 'skarbiec', miejsca niedostępnego dla wszystkich, skrywającego bezcenne zbiory i artefakty. Obecna wystawa nosi taki właśnie tytuł z uwagi na nadzwyczajny charakter zabytków zgromadzonych w klasztorze Sióstr Wizytek w Warszawie. Obiektów zachowanych dla kolejnych pokoleń wbrew wszelkim regułom natury historycznej i politycznej ostatnich czterech stuleci. Jako klasztor reguły klauzurowej, zamknięty dla osób postronnych, w sposób szczególnie chroniący swoją odrębność, stał się miejscem wyizolowanym i trudnodostępnym, strzegącym zarówno materialnego, jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego naszego kraju.

Malarstwo religijne doby baroku obecne w klasztorze, pełne dynamizmu, kontrastów barwnych i malarskiej wirtuozerii, charakteryzujące się osiągnięciem niezwyklej równowagi pomiędzy sposobem wypowiedzi artystycznej i wymowy ideowej, reprezentowane jest na obecnej wystawie przez obiekty o bardziej kameralnym charakterze, predysponowane oryginalnie do indywidualnej recepcji i adoracji w zaciszu kaplicy czy celi zakonnej. Współcześnie obrazy te prowokują jednak pytania o ludzką duchowość i naturę wiary, poszukujemy w nich inspiracji, refleksji, prawdy i piękna oraz głębi wyrażonego przeżycia. Sceny z życia Chrystusa, wizerunki błogosławionych i świętych oraz osób duchownych, które zdobiły ściany klasztoru, stały się czasowo elementem nowej formy ekspozycji i ekspresji w salach Pałacu Czapskich, ulokowanego po sąsiedzku przy Krakowskim Przedmieściu.

Historia zgromadzenia Sióstr Wizytek sięga swoimi korzeniami początku XVII wieku, gdy na terenie Francji św. Franciszek Salezy i św. Joanna de Chantal założyli w 1610 roku Zakon Sióstr Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Annecy (Sabaudia). Do Polski wizytki zostały sprowadzone w 1654 roku przez królową Ludwikę Marię Gonzagę de Nevers, małżonkę kolejnych władców Polski z rodu Wazów – Władysława IV i Jana II Kazimierza. Władczyni hojnie wyposażała klasztor w dzieła sztuki, lokując go w bezpośrednim sąsiedztwie ówczesnej rezydencji królewskiej, sławnej *Villa Regia*, która wzniesiona była w miejscu dzisiejszego Pałacu Kazimierzowskiego. Wszechstronnie wykształcona, przygotowywana od dziecka do pełnienia roli monarchini, obdarzona silnym charakterem i odpowiednimi zasobami, realizowała na dworze królewskim niezależną politykę, także artystyczną i społeczną.

Ludwika Maria oczekiwała od nowego instytutu zakonnego prowadzenia szkoły dla dziewcząt, która obok właściwego wychowania zapewniłaby uczennicom wykształcenie, opanowanie języka francuskiego, najbardziej prestiżowego języka ówczesnej Europy, i dzięki temu tworzenia nowej formacji pokoleniowej w naszym kraju. Nie dane było jednak wizytkom skupić się na modlitwie i realizacji założonych celów. Już w następnym roku po osiedleniu się siostry musiały bowiem opuścić Warszawę z powodu najazdu szwedzkiego, emigrując wraz z dworem królewskim na Śląsk.

Mimo niesprzyjającej sytuacji politycznej i socjalnej Polski, związanej z najazdami tatarskimi w 1657 roku, wybuchem wielkiej epidemii w latach 1708–1709 czy buntami szlachty, okres najbardziej dynamicznego rozwoju zakonu przypadł na przełom XVII i XVIII stulecia. Wzniesiono wówczas w Warszawie, w miejscu drewnianego zniszczonego przez Szwedów, nowy, murowany kościół i klasztor, rozwijało się szkolnictwo dla dziewcząt, prowadzono prace translatorskie oraz znakomity warsztat hafciarski. Czasy rozbiorów Polski dotkliwie zaciążyły nad klasztorem z powodu kontrybucji nałożonych podczas powstania kościuszkowskiego, które pozbawiły kościół i klasztor wielu cennych dzieł sztuki. Od 1797 roku aż do końca XIX wieku miały miejsce sukcesywne konfiskaty gruntów klasztornych, które doprowadziły do znacznego zubożenia zgromadzenia. W roku 1807 siostry musiały czasowo opuścić klasztor zamieniony na lazaret dla wojsk napoleońskich.

Najsurowsze restrykcje spotkały wizytki po upadku powstania styczniowego w 1864 roku. Na mocy ukazu carskiego położono kres działalności wychowawczej – zamknięto pensjonat dla dziewcząt, a wraz z nim również nowicjat, zakazując przyjmowania nowych powołań przez czterdzieści lat. Gdy w roku 1905 został on ponownie otwarty, z liczącego w połowie XIX wieku

blisko 50 sióstr zgromadzenia pozostało zaledwie siedem.

Po wybuchu drugiej wojny światowej, we wrześniu 1939 roku, cały kompleks przetrwał szczęśliwie bombardowanie Warszawy. Klasztor cudem ocalał w czasie powstania warszawskiego oraz następujące po nim burzenie stolicy przez okupanta. Heroicznym wysiłkiem siostry starały się zachować zbiory i najcenniejsze pamiątki, ukrywając je w piwnicach, zamurując w ścianach klasztoru, zakopując na terenie ogrodu i ewakuując do innych, bezpieczniejszych miejsc. Po upadku powstania wizytki zmuszone były go jednak opuścić. Pierwsze powróciły już w styczniu 1945 roku i przystąpiły energicznie do odbudowy założenia. Największe zagrożenie dla Zgromadzenia przyszło jednak po zakończeniu II wojny światowej, w 1949 roku, gdy ówczesne władze komunistyczne zdecydowały o wyburzeniu całego kompleksu. Dzięki interwencji profesorów Jana Zachwatowicza oraz Aleksandra Gieysztora odstąpiono od realizacji tego zatrważającego pomysłu. Kościół i klasztor przetrwał.

Historia sióstr wizytek w sposób symboliczny związana jest z ponadprzeciętnymi wysiłkami na rzecz zachowania i ochrony klasztoru i zgromadzonych w nim bezcennych ruchomości. Działania sióstr polegające przez stulecia na inwentaryzowaniu i zabezpieczaniu przed zniszczeniem całego zbioru wymagały jednak współcześnie profesjonalnego wsparcia i przeprowadzenia kompleksowych prac badawczo-konserwatorskich. Rozpoczęty w 2022 roku projekt z inicjatywy Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu Polski, wspierany przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków i Instytut Sztuki PAN, dotyczy zarówno inwentaryzacji, badań, jak i konserwacji oraz restauracji wytypowanych obrazów sztalugowych. Ich klasa artystyczna i znaczenie historyczne dla kultury polskiej, a zwłaszcza miasta Warszawy okazało się bezdyskusyjne. Sam klasztor i kościół sióstr wizytek na trwałe wpisany jest w architekturę Traktu Królewskiego, obecnego na liście światowego dziedzictwa kultury UNESCO. Obrazy znajdujące się w klasztorze należą do jednego z najwybitniejszych zbiorów malarstwa sztalugowego w Polsce. Zwłaszcza obiekty z XVII i XVIII wieku, często ze spuścizny po królach Polski – Wazach i Sobieskich oraz darowizn osób prywatnych i innych zgromadzeń. Najliczniej reprezentowane są obrazy artystów flamandzkich, także tych działających na terenie Italii i Hiszpanii, a także przedstawicieli szkół włoskich i polskich XVII wieku. Większość z nich nigdy nie była prezentowana ani upubliczniana. Z uwagi na utrudniony dostęp do zbioru sposobność przeprowadzenia badań obiektów gromadzonych przez ostatnie 370 lat we wnętrzach klasztoru reguły klauzurowej była znakomitą okazją do pełnego opracowania tej unikatowej kolekcji.

Eksponowane na wystawie obrazy, głównie z XVII wieku, są zatem pokazem premierowym zakończonego pierwszego etapu tego ambitnego przedsięwzięcia. Poddawane trzyletniemu procesowi badań i konserwacji pozwoliły na odsłonięcie ich piękna i niezwyklej klasy artystycznej warsztatów malarskich, które je stworzyły. Prace badawcze prowadzone przez zespół pracowników naukowo-dydaktycznych, konserwatorów dzieł sztuki, studentów i dyplomantów z Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie pozwoliły na prześledzenie losów prezentowanych dzieł i odczytanie śladów działań podejmowanych przez siostry wizytki w celu zachowania ich dla następnych pokoleń. Dotychczasowe wyniki umożliwiły uzupełnienie i poszerzenie wiedzy dotyczącej tej złożonej kwestii.

Specjalistyczne badania fizykochemiczne realizowane z zastosowaniem najnowocześniejszych metod i aparatury pozwoliły na identyfikację techniki i technologii ich wykonania, właściwą datację, a analiza stylistyczna umożliwiła przypisanie ich konkretnym szkołom, warsztatom, a nawet twórcom.

Pewnym zaskoczeniem dla zwiedzających wystawę może być forma ekspozycji samych dzieł sztuki. Zdecydowano o prezentacji obrazów bez ram z widocznymi brzegami, które często nierówne, odcinane ostrym narzędziem z nieistniejących już krosien, ukazują ich dramatyczną historię, pośpiesznej ewakuacji, rolowania i składania w celu bezpiecznego ukrycia przed zagrożeniem. Wiele obrazów nosi ślady pożaru i zniszczeń z powodów mechanicznych. W

związku z poszanowaniem dla historii tych wyjątkowych obiektów proces konserwacji i restauracji został dopasowany do ich stanu zachowania. Nie dążono do nadmiernego prostowania, naklejania na nowe podłoża nośne czy przywracania pierwotnie większych formatów. Priorytetem stało się umożliwienie dostępu do oryginalnej materii dzieł, także od strony odwrocia, a nawet zachowanie pierwotnych XVII-wiecznych systemów nabijania obrazów za pomocą drewnianych kołków. Odczytano i zabezpieczono także wszystkie napisy i dedykacje wykonane przez siostry na obrazach w przeszłości. Pozostawiono zatem widoczne zmiany, tak aby współczesny odbiorca miał świadomość upływu czasu i był świadkiem transformacji tych dzieł na przestrzeni wieków. W ten sposób uchylono drzwi do Skarbca i zachowano ciągłość w przekazywaniu wiedzy o tych niezwykle cennych obrazach dla przyszłych pokoleń badaczy. Warto podkreślić, że drzwi uchylono, a nie otwarto, w poszanowaniu dla sacrum i roli, jaką pełnią one w klasztorze Sióstr Wizytek w Warszawie, będąc nie tylko pamiątkami przeszłości, ale przede wszystkim obiektami kultu i codziennej, żarliwej modlitwy.